

Олена Лобчук, канд. пед. наук., доцент
Фатіма Слободкіна, викладач
Київський університет імені Бориса Грінченка

ТЕХНОЛОГІЯ АНАЛІЗУ УРОКУ РІДНОЇ МОВИ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Анотація

У статті подані рекомендації щодо технології аналізу уроку рідної мови у початковій школі: зокрема, подані види аналізу уроку, детально розроблено технологію поетапного аналізу уроку рідної мови, вказані помилки, які найчастіше зустрічаються на уроках рідної мови.

Сучасний етап розвитку сфери освіти характеризується масштабним реформуванням і модернізацією системи на всіх рівнях. В першу чергу це стосується оновленням змісту і технологій освіти. Щоб реалізувати поставлені завдання, необхідні керівні кадри, які здатні здійснювати весь спектр педагогічних завдань. Серед таких особливе місце належить відвідуванню і аналізу уроків, адже це, як писав В. Сухомлинський, «найважливіша робота директора, від її високого наукового рівня залежить дуже багато: інтелектуальне багатство життя педагогічного і учнівського колективу, методична майстерність педагогів,...культура всього педагогічного процесу в школі»[4, с. 8]

Мета нашої статті – запропонувати керівникам школи технологію системного підходу до педагогічного аналізу уроку рідної мови у початковій школі, зважаючи на те, що навчальний курс рідної мови є не тільки об'єктом вивчення окремого навчального предмета, а й засобом вивчення інших шкільних дисциплін.

Розробкою теоретичних основ і практичних рекомендацій щодо педагогічного аналізу уроку займались багато вчених, серед них: Ю. Бабанський, В. Бондар, Г. Горянська, Б. Єсіпов, С. Іванов, Ю. Конаржевський, М. Махмудов, А. Макаєвський, Є. Поляков, О. Савченко, М. Скаткін, Н. Терський, В. Фоменко та інші. Всі вони декларують різні підходи до визначення поняття «педагогічний

аналіз уроку», його місця і функцій в управлінні школою, але сходяться в одному: педагогічний аналіз – це один із інструментів реалізації психолого-педагогічного аспекту внутрішньошкільного управління, основною метою якою є удосконалення педагогічної майстерності вчителя. Якщо, як стверджує В. Бондар, аналіз уроку – це «метод визначення, наявності чи відсутності закономірності зв'язків і залежності між всіма компонентами процесу навчання, що функціонує в межах уроку» [1, с. 173], то під технологією аналізу уроку ми будемо розуміти таку сукупність впорядкованих і взаємозалежних операцій, які дадуть можливість розкрити «причини виникнення в ньому позитивних або негативних моментів, шляхи формування і структуру кінцевого результату» [2, с. 187].

У педагогічній літературі описані такі типи аналізу уроку:

- *короткий аналіз* – це загальна оцінка навчально-виховних функцій уроку, що характеризує вирішення навчальної, виховної і розвивальної задач, дає оцінку їх реалізації;
- *структурний (поетапний) аналіз* – це виявлення і оцінка структур (елементів) уроку, їх доцільність у забезпеченні розвитку пізнавальних здібностей учнів;
- *системний аналіз* – це розгляд уроку як єдиної системи з точки зору вирішення основної дидактичної цілі і одночасного вирішення розвивальних завдань, забезпечення формування знань, умінь і навичок учнів, засвоєння способів учіння;
- *повний аналіз* – це система аспектних аналізів, які включають оцінку реалізації уроку, зміст і види навчальної діяльності учнів за такими характеристиками, як рівень засвоєння учнями знань і способів розумової діяльності, розвиток учнів, реалізація дидактичних принципів і результативність уроку;
- *структурно-часовий аналіз* – це оцінка використаного часу уроку на кожному його етапі;
- *комбінований аналіз* – це оцінка основних дидактичних цілей уроку і його структурних елементів;
- *психологічний аналіз* – це вивчення виконання психологічних вимог до уроку;

- *дидактичний аналіз* – це аналіз основних дидактичних категорій;
- *аспектний аналіз* – це розгляд, детальне і всебічне вивчення і оцінка під певним кутом зору будь-якої сторони або окремої мети уроку у взаємозв'язку з результатами діяльності учнів;
- *комплексний аналіз* – це одночасний аналіз дидактичних, психологічних та інших основ уроку (частіше всього системи уроків).

Виходячи з того, що обсяг статті не дозволяє розглянути детально всі типи аналізу, ми зупинимось на *структурному (поетапному) аналізі*, який є поширеним у практиці школи:

І. Визначення теми, мети та завдань уроку відповідно до програми певного класу. Місце уроку в системі уроків, його тип.

Загальновідомо, що одиницею навчання в сучасній школі є не матеріал окремо взятого уроку, а тема (розділ), тому керівнику школи перед тим, як відвідати урок у вчителя, необхідно ознайомитись з програмою з рідної мови, календарним плануванням і конспектом уроку. Це дасть можливість визначити місце уроку в системі уроків з даного розділу, переконатись, наскільки правильно визначена вчителем тема і триєдина мета уроку.

Оскільки основна мета уроку рідної мови – навчити учнів користуватись мовними одиницями у зв'язному висловлюванні, то і в навчальній меті уроку повинні знайти відображення дві її частини – *мовна й мовленнєва*.

Мовна мета уроку залежить від того фонетичного, граматичного чи орфографічного матеріалу, який розглядається на уроці, наприклад: «Дати поняття про прикметник як частину мови, навчити розрізняти прикметники серед інших частин мови» (4 клас).

Мовленнєва мета визначається на основі тієї роботи, що проводиться на уроці зі зв'язним висловлюванням. Ця робота є обов'язковим елементом сучасного уроку мови, адже на основі тексту учні усвідомлюють роль і значення виучуваного явища у мовленні, вчать використовувати його у власному спілкуванні залежно від комунікативних цілей висловлювання. Скажімо, під час вивчення теми «Прикметник» мовленнєву мету можна визначити таким чином: «вчити «оживляти» текст за допомогою прикметників».

Одним словом, *навчальна мета уроку повинна бути сформульована таким чином, щоб несла в собі інформацію про кінцевий результат.*

Розвивальні цілі уроку мають бути спрямовані на формування уміння аналізувати, виділяти головне, порівнювати, систематизувати, доводити і спростовувати, пояснювати, розв'язувати проблеми.

Вихована мета уроку мови передбачає врахування мовних понять, специфіки оточення, в якому живе дитина, її віку, наприклад: «пробуджувати почуття...», «виховувати вдячність...». У зв'язку з цим, у навчальний процес необхідно включати тексти, що позитивно впливають на психіку дитини, сприяють моральному, естетичному та екологічному вихованню, поповнюють знання учнів про традиції народів України. Водночас, для виховання особистості великого значення набуває діяльність учнів на уроці: спільний пошук, бажання і вміння допомагати товаришеві, радість колективної праці, що й буде конкретною виховною метою уроку. Чим ретельніше буде здійснена вчителем декомпозиція триєдиної мети уроку, тим конкретнішою і чіткішою буде логічна його структура, ефективність, послідовніше здійснюватиметься діяльність учителя і учня на уроці.

На основі навчальної мети вчитель обирає тип уроку, який відповідає меті уроку, його результатам. У початковій школі домінуючими є такі типи уроків: 1) урок первинного засвоєння знань; 2) урок формування умінь і навичок застосовувати знання на практиці; 3) урок систематизації та узагальнення знань; 4) урок самостійної роботи; 5) урок контрольної роботи.

Під час аналізу окремого уроку необхідно звернути увагу на те, чи домогся вчитель сформованості якості знання, яка притаманна обраному типу уроку. Скажімо, якщо це був урок узагальнення, то чи зумів вчитель в певній послідовності систематизувати матеріал з вивченої теми, чи пропонував нові за формою вправи, які допомогли б учням розглянути засвоєне явище з іншої сторони, розповісти все, що вони знають про цей матеріал [3, с.19].

II. Вибір форми навчального процесу: традиційний урок, урок-гра, урок-діалог, КВК, інтегрований урок, урок-методична панорама тощо.

Під формою організації пізнавальної діяльності на уроці варто розуміти «характер спілкування в процесі взаємодії вчителя й учнів, що відрізняються

специфікою розподілу навчально-пізнавальних функцій, послідовністю й вибором ланок навчальної роботи та режимом у часі і просторі [5, с. 92].

Зовнішнім проявом співпраці суб'єктів навчального процесу виступають такі форми, як індивідуальна, парна, групова, фронтальна, загальнокласна. Саме через форму навчання здійснюється: а) формування стосунків між вчителем і учнями, між окремими групами, між усіма учнями класу; б) виробляється вміння працювати в колективі; в) з'являється можливість підняти соціальну активність учнів; г) реалізується виховний аспект триєдиної мети уроку [2, с. 30].

Водночас, спостерігається, коли форма навчального процесу обирається заради ефектності. Наприклад, вчитель проводить урок у формі КВК. Діти розповідають все, що знають про частини мови. Коли запитуєш вчителя, яка мета цього уроку, чуєш відповідь: «Показати, як діти знають матеріал». Кому «показувати», для чого? Кожне завдання, кожна форма навчального процесу повинні піднімати учня на вищий щабель знань, вчити добувати нові знання.

III. Чіткість та доцільність структури уроку, її відповідність навчальним завданням.

Структура (етапи) уроку цілком залежать як від мети уроку, так і від цільових завдань уроку. Якщо, скажімо, навчальна мета уроку: дати учням поняття про займенник як частину мови, то завданнями цього уроку будуть:

- підготовка учнів до сприймання нового матеріалу;
- ознайомлення з основними ознаками займенника;
- навчання розрізняти займенник серед інших частин мови;
- формування вміння вживати займенники як засіб зв'язку речень у власних висловлюваннях;
- підсумок вивченого на уроці.

Отже, аналізуючи урок мови, необхідно особливу увагу звернути на наявність цільових завдань, на вміння ставити їх перед учнями на відповідних етапах уроку, виділяти найбільш суттєве у змісті навчального матеріалу [1, с. 161].

IV. Вивчення нового матеріалу (методичний зріз).

1. Перевірка домашнього завдання.

Перевірка домашнього завдання має потрійний сенс. По-перше, вчитель перевіряє, чи всі учні виконали домашнє завдання. Водночас, повністю перевіряти домашню вправу – це означає даремно витратити час. У методичній літературі пропонуються такі способи перевірки домашнього завдання: 1) вибіркова перевірка; 2) самоперевірка; 3) взаємоперевірка; 4) аналіз домашнього задання (учень розповідає, в якому порядку він виконував усі завдання), 5) перевірка домашнього завдання за допомогою диктанта, карток або за аналогією; 6) гра; 7) тестові завдання тощо.

Під час перевірки домашнього завдання важливо не тільки перевірити знання учнів, а й скласти уявлення про їх мислення, культуру мовлення, тому необхідно поєднувати різні форми перевірки: індивідуальні, групові та фронтальні.

По-друге, використання тексту домашньої вправи для знаходження в ньому того мовного явища, яке вивчається на сьогоднішньому уроці. Це дасть можливість зекономити час на запис самого тексту. Скажімо, після того, як учні ознайомляться з поняттям «суфікс», вчитель пропонує відкрити домашню вправу, знайти слова, у яких є суфікс і виділити його відповідною позначкою.

По-третє, необхідність використання домашнього завдання у підготовці учнів до сприймання нового матеріалу. Наприклад, перед тим, як ознайомити учнів з поняттям «дієслово», вчитель пропонує у домашній вправі назвати іменники, а потім слова, що означають дію цих предметів, поставити запитання. Після чого учні відкривають правило і дають відповідь, як називаються такі слова.

2. Проблема визначення теми і мети уроку для учнів. Мотивування навчального матеріалу.

Оскільки тема і мета уроку є тим стержнем, на який «нанизується» система вправ, що сприяє усвідомленню мовного явища, вони мають бути чітко сформульовані усьому класові. Якщо вивчається новий матеріал, то тему уроку бажано записати на дошці. Мету уроку вчитель може повідомити у вигляді проблемного або пізнавального завдання, евристичного питання, що передбачає аналіз мовної ситуації. Вчитель створює або розповідає ситуацію, вирішення якої потребує знань, які будуть здобуватися на сьогоднішньому уроці. Наприклад, вчитель розповідає: «Одного разу Сергійко побачив за межею їжака,

який прокинувся після зимової сплячки. Приніс його додому, напоїв молоком. Іжачок почав приходити на подвір'я кожного вечора. Сергійкові дуже хотілось про це написати своєму другові, який жив у місті. Почав писати і замислився, як пишеться: за межою, чи за межею. А ви, діти, знаєте, як правильно написати це слово? Давайте поміркуємо разом».

Мету уроку можна вивісити на спеціальному стенді у вигляді завдань, наприклад:

- а) дізнатись, що таке «тема тексту»;
- б) вчитись знаходити тему у запропонованому тексті;
- в) вчитись будувати тексти на задану тему.

Отже, ефективним є залучення учнів до визначення мети уроку, показ практичної значущості вивченого матеріалу для кожного із них, забезпечення особистісно зацікавленого ставлення до її досягнення. На жаль, як показують спостереження на уроках мови більшість учителів ознайомлює учнів лише з темою уроку.

3. Актуалізація опорних знань.

Щоб учитель впевнився в тому, що новий матеріал буде сприйнятий учнями, необхідно актуалізувати ті знання, які є опорою для осмислення нового мовного явища. Скажімо, пред тим, як знайомити учнів з поняттям «суфікс», необхідно пригадати, що таке корінь і закінчення, адже суфікс знаходиться саме між цими частинами слова. Однак вчителі часто повторюють той матеріал, який органічно не пов'язаний з виучуваним, мотивуючи це тим, що потрібно повторювати матеріал. Це затягує час, як правило, ознайомлення з новою темою розпочинається десь після 20 хвилин уроку, коли активність учнів спадає.

4. Ознайомлення з новим матеріалом.

Вибір вчителем методу ознайомлення учнів з новим матеріалом залежить від специфіки мовного явища, вправ підручника, наявності дидактичних посібників, унаочнення. Але ефективним воно буде лише тоді, коли проходить чітко, максимально конкретно, переконливо, доступно учням і за активної участі всього класу. Сутність навчання на цьому етапі полягає не у викладі матеріалу вчителем, а у вивченні його учнями під керівництвом учителя з використанням сучасних

продуктивних методів і прийомів. А вибраний метод має обов'язково відповідати меті уроку, лише тоді можна досягнути очікуваних результатів.

Дуже важливо, наскільки вчитель розуміє, що значить «розкрити поняття», чи може він виділити ті ознаки, які є складовою змісту цього поняття, виражають природу мовного явища і відрізняються від інших мовних явищ.

Важливим моментом на цьому етапі є *запам'ятовування терміну та ознайомлення з правилом*.

Запам'ятовування терміну передбачає таку послідовність – запис його на дошці (планшетці), чітка вимова вчителем, всіма і окремими учнями, порівняння вимови і написання.

Щоб запобігти формальному заучуванню правила учнями після того, як вони прочитають його, можна запропонувати:

- 1) поставити запитання до кожного речення правила;
- 2) розповісти правило товаришу;
- 3) поставити олівцем крапочки над опорними словами правила у підручнику або назвати їх;
- 4) успішним учням доцільно поставити запитання слабким учням за змістом правила (вчитель вказує на кількість запитань) і послухати відповіді;
- 5) навести свій варіант формулювання правила.

Зміст матеріалу лише тоді стимулює розумовий розвиток учнів, коли вчитель не тільки донесе його до них, а й приведе в дію їх розумову діяльність, яка збагатить їхній інтелект. Тому важливо озброїти школярів *алгоритмом мислення*. Щоб полегшити запам'ятовування порядку дії, учителю бажано записати його на планшетці і, головне, навчити учнів ним користуватися. Скажімо, після ознайомлення з правилом написання слів з ненаголошеними [e^и], [и^е], вчитель вивіщує алгоритм:

1. Слухаю слово;
2. Подумки ставлю наголос;
3. Якщо в ненаголошеному складі чується звук, близький до [и], то думаю, якою буквою його позначити.
4. Змінюю слово так, щоб ненаголошений склад став наголошеним.

5. У ненаголошеному складі пишу букву, яка пишеться в наголошеному складі.

5. Система вправ на етапі поточного закріплення.

Головною метою цього етапу є створення вчителем таких умов, за яких формувалась би навчальна діяльність, що перетворює дитину в суб'єкт, зацікавлений у навчанні й саморозвитку. Учень під керівництвом учителя, спираючись на спільні здобутки, веде самостійний пошук, виявляє способи дії, застосовує їх для розв'язання нових варіантів навчальних завдань, обгрунтовує свої дії.

Виходячи з того, що розробка кожного уроку має відповідати розв'язанню певної мети, вчитель повинен уміти подати весь навчальний матеріал у вигляді ланцюжкових завдань, де засвоєння знань і умінь проходить в стані «інтелектуального затруднення» (М. Махмутов).

У доборі вправ дуже важлива чітка спрямованість навчання на досягнення конкретної мети уроку, адже відсутність її породжує необгрунтовану різноманітність вправ, видів і форм роботи, яка часто має випадковий характер і не дає бажаного результату. Звичайно, оригінальність уроку, новизна прийомів роботи сприяють його ефективності, але питання в тому, наскільки вони доцільні у вирішенні поставленої цілі і завдань уроку. Оцінка уроку за зовнішніми ознаками не повинна підміняти поняття ефективності поняттям ефектності.

Серед багатьох умов добору вправ на цьому етапі уроку необхідно виділити такі:

1) зорієнтованість системи вправ на основні завдання цього етапу: закріплення ознак навчального матеріалу; розпізнання його серед схожих; застосування здобутих знань в усному і писемному мовленні; включення їх у раніше засвоєні знання (встановлення міжпонятійних зв'язків);

2) логіка добору вправ, наростання труднощів, всебічний розгляд мовного явища;

3) включення в систему вправ не тільки окремих слів, а й словосполучень, речень, текстів. Це допоможе учням зрозуміти функцію мовного явища, сприятиме формуванню уміння вживати його у мовленні. Така вимога найчастіше не дотримується під час вивчення орфографічного матеріалу. Це

приводить до того, що нібито сформована навичка на окремих словах не спрацьовує, коли діти пишуть диктанти, перекази і власні твори;

5) наявність на уроці чотирьох видів мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письмо);

6) різні види вправ: за зразком, на конструювання, проблемно-пошукові тощо;

7) співвідношення репродуктивних і творчих, колективних і самостійних, усних і письмових форм виконання вправ. Важливо, щоб переважали колективні форми: парні та групові заняття, ділові та рольові ігри, створення і вирішення мовленнєвих ситуацій, близьких до життєвих, рецензування і оцінювання роботи товариша, творчі і прогнозувальні. Такі вправи мають забезпечити особистіно-орієнтоване почаття мови і мовлення;

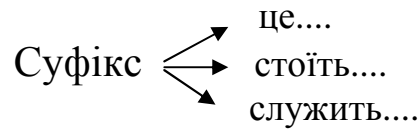
8) вся робота на уроці має сприяти збагаченню та активізації словникового запасу учнів. Учитель повинен виховувати в них лексичну пильність (місце слова в тексті), заохочення їх до образного і емоційного вираження думки, уміння користуватися словником. Лексичний матеріал вправ не повинен повторюватись з уроку в урок;

9) продумані диференційовані завдання з урахуванням різного рівня підготовки учнів.

Стиль навчання в сучасній школі в основному зорієнтований на середнього учня. Поза увагою залишаються здібні учні і слабші. Більш сильним учням нецікаво працювати, бо все зрозуміло, а слабкіші учні не завжди справляються з роботою, тому що вчитель не показав, як треба виконувати те чи інше завдання. Особливої уваги потребують невстигаючі учні під час виконання текстотворчих робіт. Це може бути: запис початків абзаців, опорні слова, детальний план тощо;

10) вчитель має точно сформулювати дітям мету кожної вправи, допомогти зробити висновок після її виконання. Такі висновки – основа для підбиття загального підсумку про виучуване явище. Головне – формувати в учнів уміння розмірковувати, як відбувається процес засвоєння нового матеріалу, тобто «вміння мислити про своє мислення».

11) використовувати графічну інформацію, де це можливо, для підбиття підсумку уроку. Скажімо, для узагальнення вивченого про суфікс можна використати схему, яку учні повинні доповнити:

Зображення на схемі у спрощено-узагальненому вигляді мовного матеріалу дозволяє виразно і стисло виділити його ознаки. Доведено, що наочно сприйнята інформація, доповнена словесним поясненням, часто запам'ятовується на все життя;

12) необхідно постійно виховувати у школярів почуття любові і гордості за нашу мову. На уроках мають звучати емоційно прочитані тексти, які б демонстрували звучність, чіткість, виразність і багатство рідної мови.

V. Оцінювання навчальних досягнень учнів учителем, взаємооцінка та самооцінка.

На цьому етапі необхідно звернути увагу на якість формування запитань вчителя, на відповідність характеру запитань учителя глибині змісту розглянутого мовного матеріалу, на об'єктивність оцінювання відповіді і користь коментування вчителем відповіді для решти учнів.

Як свідчить практика, на уроці мови оцінюються в основному усні відповіді, причому робиться це частно наспіх, а то й на перерві. Майже не спостерігається залучення учнів до оцінювання знань та зв'язних висловлювань своїх товаришів. Хотілось би бачити, як учні вчаться доброзичливо рецензувати перекази, діалоги, твори, складені їхніми однолітками. Ці зауваження мають стосуватися: а) змісту; б) мовного оформлення; в) мовної та інтонаційної складових мовлення виступаючого. У процесі такого обговорення діти засвоюють основні вимоги до тексту, вчаться вільно триматися пред класом, слухати, виступати.

VI. Домашнє завдання.

Вчитель продумує домашнє завдання завчасно, в період своєї підготовки до уроку (це повинно бути зафіксовано в конспекті уроку). Для правильного розуміння учнями сутності завдання і порядку його виконання, вчителю

необхідно обов'язково поради́ти учням, яким способом можна буде його виконати і яка послідовність роботи.

Як показують спостереження, в домашніх завданнях з мови дуже мало завдань пошукового характеру, майже відсутні диференційовані завдання з урахуванням індивідуальності навчання, не пропонуються вправи на вибір.

Підводячи підсумок, хотілось би нагадати застереження Ю. Конаржевського: «у процесі педагогічного аналізу уроку...не накладати на урок суб'єктивні схеми аналізу..., а виводити ці схеми з уроку, відтворюючи у свідомості, у русі ідеальних образів логіку його власного розвитку» [2, с. 176]. Головне в цьому процесі готувати вчителя до поступового самоаналізу уроку і рефлексії своєї діяльності.

Література

1. Бондар В. Дидактика / В. Бондар. – К., Либідь, 2005. – 264 с.
2. Конаржевський Ю. Аналіз уроку / Ю. Конаржевський. – Х. Видавництво «Ранок», 2008. – 336 с.
3. Лобчук О. Узагальнювальні уроки з української мови. 2 – 4 класи / О. Лобчук // Сільська школа України, 2006. – № 22 – 24. – С. 19.
4. Сухомлинський С. Неделя директора школи / С. Сухомлинський // Народное образование, 1963. – №5 – С. 8.
5. Терский Н. Педагогический анализ урока / Н. Терский. – Карасноярск, 1984. –92 с.